

**РУСЬКІ ПОГОСТИ ТА СКАНДИНАВСЬКІ
ХУСАБЮ У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЙНИХ ЗМІН
РАНЬОДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ
ПОЛЮДДЯ ТА ВЕЙЦЛІ**

Стаття присвячена порівняльному аналізу типології історичного розвитку систем поселень скандинавських хусабю та руських погостів. Дослідження процесів становлення та функціонування хусабю та погостів здійснюється крізь призму з'ясування особливостей (закономірностей і феноменів) процесів еволюційних системно-структурно-функціональних змін ранньодержавних владних інститутів скандинавської вейцли та руського полюддя. Результати дослідження підтверджують типологічну близькість історичного розвитку давньоскандинавського та руського регіонів, паралельність і синхронність процесів соціального і політичного розвитку на Русі та у Скандинавських країнах.

Ключові слова: хусабю, погост, вейцла, полюддя.

Важливе місце в сучасній історіографії посідають бурхливі дискусії та інтелектуальні баталії навколо переосмислення проблем виникнення й становлення держави на Русі та у Скандинавії (Норвегії, Швеції, Данії); формування ранньодержавних владних інститутів (вейцли [veizla], полюддя, данництва) для ефективної реалізації князівської/королівської влади; появи зародкових форм апарату влади, службових станів, постійної місцевої адміністрації; урбанізаційних процесів формування мережі ранньоміських центрів, що визначає актуальність даної роботи. Завданням цього дослідження є порівняльний аналіз типології історичного розвитку систем поселень руських погостів й скандинавських хусабю у контексті еволюційних змін ранньодержавних інститутів полюддя та вейцли.

Незважаючи на постійний негативний фактор обмежених джерел скандинавського середньовіччя, перш за все писемних (Томас Ліндквіст [Thomas Lindkvist]), історики намагаються

вирішити проблему на теоретичному (інтенсивне обговорення одного чи декількох джерел, загальні історичні теорії на рівні синтезу) та емпіричному (археологічні пошуки) рівнях¹. Проблема скандинавських хусабу [hus(a)bu] привертала увагу багатьох поколінь дослідників: норвезьку історіографію репрезентують Асгаут Стейннес [Asgaut Steinnes]², Дагфін Скре [Dagfinn Skre], Кнут Хелле [Knut Helle]³, Франс-Арне Стюлегар та Крістер Вестердал [Westerdahl Christer, Stylegar Frans-Arne]⁴; шведську – Свен Ульрік Пальме [Sven Ulric Palme]⁵, Оке Хюенстранд [Åke Huenstrand]⁶, Стефан Брінк [Stefan Brink]⁷, Томас Ліндквіст; російську – Олена Мельникова [Е. А. Мельникова] та Володимир Петрухін [В. Я. Петрухин]⁸, Арон Гуревич [А. Я. Гуревич]⁹, Гліб Лебедев [Г. С. Лебедев]¹⁰, Станіслав Ковалевський [С. Д. Ковалевский]; українську – Омелян Прицак¹¹.

¹ Палудан Х. Дискуссия об экономике и политике как факторах древнейшей урбанизации в Дании. *Цивилизация Северной Европы. Средневековый город и культурное взаимодействие*. Москва 1992, с. 14.

² Steinnes A. *Husabyar*. Oslo 1955.

³ Хелле К. Часть I. До 1536 г. Даниельсен Р., Дюрвик С., Грэнли Т., Хелле К., Ховланн Э. *История Норвегии. От викингов до наших дней = Norway: A History from the Vikings to Our Own Times*. Москва 2003, с. 39–40.

⁴ Stylegar F-A., Westerdahl C. Husebyene i Norden. *Viking*, 2004, s. 101–138.

⁵ Palme S. U. Hövitsmän och husabymän. *Scandia*. Lund 1958, bd 24, s. 139–166.

⁶ Huenstrand Å. Sverige 989, Makt och herravälde I. = Sweden 989, Power and Pre-dominance I. *Stockholm Archaeological Reports*, 1989, nr. 24, 106 pp.

⁷ Brink S. Naming the land. *The Viking world*. Ed. S. Brink, N. Price. London; New York 2008, p. 62; Idem. Husby. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Begründet von J. Hoops. Hrsg. von H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer. Berlin; New York 2000, bd 15, p. 274–278.

⁸ Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. Формирование сети раннегородских центров и становление государства (Древняя Русь и Скандинавия). *История СССР*, 1986, № 5, с. 69–78; Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. Начальные этапы урбанизации и становление государства (на материале Древней Руси и Скандинавии). *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1985 год*. Москва 1986, с. 102–108.

⁹ Гуревич А. Я. *Избранные труды. Крестьянство средневековой Норвегии*. Санкт-Петербург 2006, с. 219–220.

¹⁰ Лебедев Г. С. *Эпоха викингов в Северной Европе. Историко-археологические очерки*. Ленинград 1985, с. 67; Его же. *Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси*. Санкт-Петербург 2005, с. 183.

¹¹ Прицак О. *Походження Русі. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія*. Київ 2003, т. 2, с. 692–694.

Аналіз та інтерпретацію проблеми руських погостів проводили представники дореволюційної, радянської, пострадянської, сучасної російської та української історіографії крізь призму дослідження ранньодержавних інститутів данництва і полуддя, реформ княгині Ольги, процесів формування податкової системи: Микола Карамзін [Н. М. Карамзин], Сергій Соловйов [С. М. Соловьев], Василь Ключевський [В. О. Ключевский], Михайло Грушевський [М. С. Грушевський], Михайло Дьяконов [М. Дьяконов], Серафим Юшков [С. В. Юшков], Георгій Вернадський [Г. В. Вернадский], Арсеній Насонов [А. Н. Насонов], Борис Греков [Б. Д. Греков], Олександр Пресняков [А. Е. Пресняков], Віра Горемікіна [В. И. Горемыкина], Михайло Брайчевський [М. Ю. Брайчевський], Лев Черепнін [Л. В. Черепнин], Володимир Мавродін [В. В. Мавродин], Борис Романов [Б. А. Романов]¹², Олег Рапов [О. М. Рапов], Борис Рыбаков [Б. А. Рыбаков]¹³, Ігор Фроянов [И. Я. Фроянов]¹⁴, Михайло Свєрдлов [М. Б. Свєрдлов]¹⁵, Надія Залєвська [Н. И. Залевская]¹⁶, Наталя Пушкарьова [Н. Л. Пушкарева], Микола Котляр [М. Ф. Котляр], Петро Толочко і Олексій Толочко [П. П. Толочко і О. П. Толочко]¹⁷, Володимир Ричка [В. М. Ричка], Людмила Данилова [Л. В. Данилова], Володимир Петрухін¹⁸, Борис

¹² Романов Б. А. Изыскания о русском сельском поселении эпохи феодализма (По поводу работ Н. Н. Воронина и С. Б. Веселовского). *Вопросы экономики и классовых отношений в Русском государстве XII–XVII веков*. Москва; Ленинград 1960, с. 340–375.

¹³ Рыбаков Б. А. Смерды. *История СССР*, 1979, № 2, с. 36–57; Его же. *Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.* Москва 1982, с. 363–367.

¹⁴ Фроянов И. Я. *Рабство и данничество у восточных славян (VI–X вв.)*. Санкт-Петербург 1996, с. 412–427; Его же. *Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы*. Москва; Санкт-Петербург 1995, с. 77–79.

¹⁵ Свєрдлов М. Б. *Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв.* Санкт-Петербург 2003, с. 183–188, 191–193.

¹⁶ Залевская Н. И. К вопросу о возникновении погостов на Верхней Луге. *Северная Русь и ее соседи в эпоху раннего средневековья. Межвузовский сборник*. Ленинград 1982, с. 49–54.

¹⁷ Толочко О. П., Толочко П. П. *Київська Русь*. Київ 1998, с. 79–81.

¹⁸ Петрухин В. Я., Раевский Д. С. *Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье*. Москва 2004, с. 315, 317.

Тимошук [Б. О. Тимошук]¹⁹, Олександр Моця [О. П. Моця]²⁰, Леонтій Войтович [Л. В. Войтович]²¹.

Скандинавістам відомо понад 70 поселень хусабу у Швеції (переважно у Свеаланді; в одному лише Уппланді – 25), Норвегії – 51, Данії – 8, на Оркнейських островах – 4²². А. Стейннес припускав, що система хусабу зародилась у VII ст. в Уппланді (Швеція), VIII–IX ст. потрапила до Норвегії завдяки династії Інґлінгів. У “Сазі про Інґлінгів” (Ynglinga saga) створення системи хусабу приписується одному із Інґлінгів, Онунду/Анунду-Дорозі (Braut-Önundr/Ønundr; жив приблизно у першій половині VII ст.), який “поставив садибу собі у кожному великому хераді Світґод і їздив по всій країні по вейцлах”²³. О. Мельникова зазначала, що формування системи хусабу у Свеаланді за інформацією даної саги пов’язується зі становленням Упсальського уділу (Uppsala öd) – королівського домену²⁴. У Данії процес формування хусабу розпочався у першій половині IX ст. (О. Пріцак зауважив, що в Данії система húsaby-ферм була запроваджена у X ст., можливо, заходами ютландських королів з династії Єллінґе²⁵), у Норвегії – після середини IX ст., оскільки саме від часів Гаральда Харфагра [Прекрасноволосого] (Haraldr hárfagri Hálfðanarson; 858 – 934 pp., конунг Норвегії бл. 900 – бл. 933 pp.²⁶) норвезькі конунги

¹⁹ Тимошук Б. О. *Східні слов’яни VII–X ст.: полюддя, язичництво, початки держави*. Чернівці 1999, с. 85–88.

²⁰ Моця О. Про відмінності давньоруської півночі від півдня. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. Київ 2004, вип. 4, с. 97–100.

²¹ Войтович Л. В. *Княжа Доба на Русі: портрети еліти*. Біла Церква 2006, с. 217.

²² Brink S. Husby, p. 276; Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. *Формирование сети...*, с. 69.

²³ Лебедев Г. С. *Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси*, с. 183; Гуревич А. Я. *Свободное крестьянство...*, с. 219; Кобищанов Ю. М. *Скандинавия. Полюдь: всемирно-историческое явление*. Под общ. ред. Ю. М. Кобищанова. Москва 2009, с. 172.

²⁴ Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. *Формирование сети...*, с. 69; Лебедев Г. С. *Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси*, с. 183.

²⁵ Пріцак О. *Походження...*, с. 693.

²⁶ Войтович Л., Целуйко О. *Правлячі династії Європи. Генеалогічно-хронологічний довідник*. Біла Церква 2008, с. 430.

засновували у різних областях країни королівські садиби *húsaþy*-ферми. Після початку першого етапу об'єднання Норвегії за Гаральда Харфагра система *húsaþy* була успішно запроваджена у Мере, Трьонделагу, Галогаланді²⁷. У Хардангері Гаральду Прекрасноволосому належали садиби Орстад (*Alreksstaðir*), Сейм (*Saeheim*), Фітьє (*Fitjar*), Утстейн (*Útsteinn*), Авальдснес (*Øgvaldsnes*) на острові Кормт²⁸.

Хусабою (*húsa-þær/hús(a)þy* – “маєтності”, “поселення з (багатьма) будинками”) розглядаються як королівські садиби, ферми (що належали до королівських *bona regalia*²⁹ – нерозмежованих володінь короля і корони), тимчасові місця перебування конунга і його хірду, чи дружини під час постійних переїздів підвладною територією (як ефективного способу здійснення королівської влади до виникнення постійної місцевої адміністрації), що управлялися слугами конунга (норв. *arþaðr* / мн. *arþmenn*, дан. і швед. *bruti* – брюті), були призначені для збору данини з населення (як плати за забезпечуваний конунгом мир та королівський суд), здебільшого, продуктами³⁰. До обов'язків *arþmenn* чи *bruti* входило, зокрема, влаштування бенкетів на час перебування конунга з дружиною; за давніх часів управителі хусабою, здебільшого, були рабами. Олаф Харальдсон Святий (995–1030 рр., конунг Норвегії 1016–1028 рр.) проводив політику підкорення старої знаті шляхом призначення місцевих хевдінгів управителями королівськими фермами [*arþmenn*], наділеними також офіційними повноваженнями³¹. Призначення арменів/арманів чи брюті закладало підоснови процесам формування службових станів та творення постійної місцевої адміністрації. Таким чином, у комплексі функцій

²⁷ Прицак О. *Походження...*, с. 693.

²⁸ Гуревич А. Я. *Свободное крестьянство...*, с. 220; Хелле К. Часть I. До 1536 г., с. 40; Snorri Sturluson. *Heimskringla. Noregs konunga sögur*. Udgivet af Finnur Jónsson. København 1911, s. 66, k. 38; *Heimskringla eller Norges kongesagaer af Snorre Sturlasson*. Udgivne ved C. R. Unger. Christiania 1868, s. 78, k. 40.

²⁹ Brink S. *Naming...*, p. 62.

³⁰ Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. *Формирование сети...*, с. 69; Хелле К. Часть I. До 1536 г., с. 40; Прицак О. *Походження...*, с. 692.

³¹ Хелле К. Часть I. До 1536 г., с. 45.

поселень хусабою акцентуємо на адміністративній та фіскальній (податковій).

Становлення системи хусабою у Норвегії безсумнівно пов'язане із трансформаціями (еволюційними системно-структурно-функційними змінами) ранньодержавного владного інституту вейцли у період реформ Гаральда Прекрасноволосого. Еволюційні перетворення вейцли із засобу забезпечення, інституту “королівської мандрівки” з іманентним комплексом соціально-політичних ритуалів у напрямі формування підоснов систем оподаткування та королівської адміністрації дозволяє простежити комплексний аналіз сукупності заходів Гаральда Харфагра та його наступників, наслідків їх реалізації: так званої “конфіскації одаля” королем Гаральдом Хальфданарсоном³²; запровадження системи

³² У світовій та російській історичній науці запропоновано численні інтерпретації проблеми “відібрання одаля” королем Гаральдом Харфагром: *норвезьку історіографію XIX-XX ст.* репрезентують Торфасон, П. А. Мунк (один із батьків-фундаторів модерної норвезької історіографії), Рудольф Кейсер, Т. Х. Ашехуг, Ернст Сапе, Еббе Герцберг (Hertzberg E. Lén og veizla i Norges sagatid. *Germanistische Abhandlungen zum LXX Geburtstag Konrad von Maurers.* Göttingen 1893, s. 283–331), Фр. Боден, Александр Бутге, Ингвар Нільсен, Абсалон Тарангер, Хальвдан Кут, Едвард Булль, Оскар Альберт Йонсен, *сучасну* – Клаус Краг (Krag C. The early unification of Norway. *The Cambridge History of Scandinavia.* Ed. Knut Helle. Cambridge University Press 2003, 2008, vol. 1, p. 188), Кнут Хелле; *німецьку* – історик права Конрад Маурер; *ісландську* – Ейнар Ольгейрссон (Ольгейрссон Э. *Из прошлого исландского народа. Родовой строй и государство в Исландии.* Москва 1957, с. 80–82); *російську* – Арон Гуревич (Гуревич А. Я. Так называемое “отнятие одаля” королем Харальдом Прекрасноволосым (Из истории возникновения раннефеодального государства в Норвегии). *Скандинавский сборник.* Таллин 1957, вып. 2, с. 8–37), Г. С. Лебедев; *українську* – Омелян Прицак (Прицак О. *Походження..*, с. 677–678, 692–693); також необхідно назвати – Генрі Ховорт, Томас Вілсон, Самуель Дунхам, Герсет Кнут, Сірварт Соренсен, Чарльз Кері, Рут Мазо Каррас (Ruth Mazo Karras. *Haraldr hárfagri (“Fair-Hair”) Hálfðanarson. Key Figures in Medieval Europe: An Encyclopedia.* Ed. Richard K. Emmerson. New York; London 2006, p. 297) та ін. Як доказову базу своїх теоретичних конструкцій (концептів та концепцій) дослідники-скандинавісти традиційно застосовують тлумачення повідомлень: Саги про Гаральда Прекрасноволосого [*Haraldrz saga ins hárfagra*] (Snorri Sturluson. *Heimskringla.*, s. 44–45, k. 6; *Haralds Saga hins hárfagra. Heimskringla eða Sögur Noregs konunga Snorra Sturlusonar.* W. Schultz. Uppsala 1870, bd I, s. 53, k. 6; Сага о Харальде Прекрасноволосом. Снорри Стурлусон. *Круг Земной.*

королівської адміністрації через посадження у фюльки (пле-мінні і територіально-адміністративні одиниці у давній Нор-вегії) ярлів, покликаних підтримувати закон і порядок, збира-ти данини і податі, брати третину податків і податей на своє утримання і витрати; надання права збору вейцли. Розвиток системи бенефіційних надань вейцли “своїм корінням” сягає саме часів Гаральда Прекрасноволосого та його наступників. Конунг надав синам великі вейцли у Хордаланні і Согні³³. Зі зведення саг про норвезьких конунгів від Хальвдана Чорного (827–858 pp.) до 1177 р. *Fagrskinna* (Красива шкіра чи Краси-вий пергамен; написана ісландцем у Тронхеймі в XIII ст.) ді-знаємося про роз’їзди Гаральда вейцлами Согном, однак спра-ви не дозволяли йому відвідувати область у визначений час, тому король посилав своїх людей, що продовжувалося три ро-ки³⁴. Надання вейцли свідчать про поступову прагматизацію самого інституту із втратою такого ритуального елементу-детермінанти як присутність сакралізованої особи конунга. Водночас відходила добровільність ритуальних трапез, да-рив, поступово обривався ритуально-сакральний зв’язок між правителем і підданими. Не можна обминути ще однієї про-блеми, що гостро виявлялася із наростанням динаміки процесів об’єднання країни та поширення вейцли ланд-конунга на новоприєднані території. Йдеться про нав’язування рядовим бондам (вільним селянам, що володіли одалем – невідчужу-ваною земельною власністю, були членами тінга – народних зборів), яким у структурі міфологічної системи верховних

Издание подготовили: А. Я. Гуревич, Ю. К. Кузьменко, О. А. Смирницкая, М. И. Стеблин-Каменский. Отв. ред. М. И. Стеблин-Каменский. Москва 1980, с. 44), Саги про короля Олафа Святого та Саги про Егіля Скалгрімсо-на (*Egils Saga Skallagrimssonar*. Herausgegeben von Finnur Jónsson. Halle (Saa- le) 1924, s. 14; Сага об Эгиле. *Исландские саги*. Ред., вступ. стат. и примеч. М. И. Стеблин-Каменского. Перевод С. С. Масловой-Лашанской (гл. I–LVII). Москва 1956, с. 68).

³³ Snorri Sturluson. *Heimskringla*, s. 63.

³⁴ *Fagrskinna. Noregs kononga tal*. Udgivet for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Finnur Jónsson. *Samfund til udgivelse af gammel nordisk literatur [SUGNL]*. København 1902-1903, b. 30, s. 13; Кобищанов Ю. М. Скан-динавия, с. 174.

скандинавських богів (асів) ближчими, ймовірно, були Фрейр (що відповідав за архаїчну родючість) і Тор, поширеного у дружинному середовищі культу Одіна (в особі якого, на думку О. Хлевова та В. Петрухіна, практично неможливо виявити риси, необхідні бонду-селянинові³⁵), – важливого елемента дружинної ідеології, пов’язаної з оспівуванням культу битви як такої, вшануванням блаженства у Вальгаллі, недоступного невоїнам. Таке нав’язування ставало неминучим під час проведення ритуальних бенкетів (свята дарів *veizla*), і, звісно, не могло не наштовхуватись на супротив бондів, ремінісценції якого ми частково і простежуємо у повідомленні Сноррі стосовно діяльності Гаральда Прекрасноволосого. Ісландському історикові XIII ст. Сноррі Стурлусону (1179–1241 рр.), ймовірно, важко було зрозуміти та осмислити особливості релігійно-міфологічної культури норвежців кінця IX – початку X ст., тому процес наступу на релігійну свободу бондів, розриву ритуально-сакральних зв’язків між правителем і підданими, що поволі переходили винятково у матеріально-прагматичну площину, підмінився натиском лише на права земельної власності. Супротив бондів нав’язуваному їм культові неминуче штовхав короля (Гаральда Харфагра) до системно-структурно-функційних змін в інституті вейцли, десакралізації, прагматизації останньої. Раціональні шляхи вирішення проблеми полягали/втілювалися у бенефіційних наданнях і витворенні податкової системи та континентальної системи королівської адміністрації у Норвегії.

Формування мережі руських погостів як фіскально-адміністративних пунктів дослідники пов’язують із державною реформою оподаткування княгині Ольги (регентша-правителька 945–961/962 рр.), що замінила порядок збирання державної данини на регламентований податок. З часу її реформ замість “полюддя” з об’їздом княжої дружини, якій необхідно було надавати харчі і утримувати, збирання данини-

³⁵ Хлевов А. А. *Предвестники викингов. Северная Европа в I-V вв.* Санкт-Петербург 2003, с. 180; Петрухин В. *Мифы древней Скандинавии.* Москва 2005, с. 177.

податку покладалося на спеціальних чиновників – тіунів (закцентуємо тут гіпотезу Г. Вернадського про походження лексеми від давньошведського *thiun*³⁶), визначалися і місця збору – погости (Л. Войтович)³⁷. Проблема встановлення погостів у Новгородській землі в басейнах річок Мста і Луга докладно досліджена на теоретичному та емпіричному рівнях. Серед великокнязівських погостів також називають Гнездово поблизу Смоленська, Шестовицю біля Чернігова, Городище в околицях Новгорода, Тимерево, Сарське городище поблизу Ростова³⁸. Синтез теоретичного, емпіричного та історіографічного досвіду дозволяє прийти до наступних висновків. Процеси становлення і розвитку державності на Русі визначили спектр потреб державного організму на стадії формування, що вимагало реформи полюддя, перетворення його з комплексу соціально-політичних ритуалів на податкову систему. Еволюційні цілеспрямовані системно-структурно-функційні зміни ранньодержавного владного інституту полюддя й формування податкової системи пов'язані із проведенням та наслідками реформ княгині Ольги. Дані реформи започаткували зародження прошарку службових людей – тіунів, які склали основу княжої адміністрації раннього середньовіччя. Спроби нормувати полюддя, порушити окремі константи його

³⁶ Завадская С. В. О значении термина “княж тиун” в XI–XIII вв. *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1975 год*. Москва 1976, с. 158.

³⁷ Войтович Л. В. *Княжа Доба...*, с. 217; *Лаврентьевская летопись. Полное собрание русских летописей (далі –ПСРЛ)*. Москва 1997, т. 1, стлб. 59–60; *Ипатьевская летопись. ПСРЛ*. Москва 2001, т. 2, стлб. 48–49; *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. ПСРЛ*. Москва 2000, т. 3, с. 113; *Устюжские и вологодские летописи XVI–XVIII вв. ПСРЛ*. Москва 1982, т. 37, с. 20, 59; *Летописец Переяславля-Суздальского. Составленный в начале XIII века (между 1214 и 1219 годов)*. Издан К. М. Оболенскимъ. Москва 1851, с. 12–13; *The Pověst' vremennykh lét: An Interlinear Collation and Paradosis*. Edited and Collated by D. Ostrowski, D. J. Birnbaum, H. G. Lunt. *Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts*. 2003, vol. X, pt. 1, p. 379–383.

³⁸ Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. *Формирование сети...*, с. 72–73; Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. *Начальные этапы...*, с. 104; Моця О. *Про відмінності...*, с. 97–98; Петрухин В. Я., Пушкина Т. А. *К предистории древнерусского города. История СССР, 1979, № 4, с. 105, 107.*

ритуально-сакральних аспектів (призначення осіб, відповідальних за його збір, надання кормлінь наближеним людям, що позбавляло полюддя змісту добровільного дару-приношення – київський князь Ігор передав землі уличів у бенефіцій полководцеві Свенельду) здійснювалися у процесі формування державної території за київських князів-попередників Ольги – Олега (882–912/922) та Ігоря Рюриковича (912/922–945). Завершення еволюції цього інституту відбулося саме завдяки енергії та радикалізму княгині Ольги.

Ранньодержавні владні інститути скандинавської вейцли та руського полюддя виникли за часів вождівств (племінних князівств), розвинулися за дружинної держави, на етапі ранньофеодальної (чи переходу до ранньофеодальної) держави переживали трансформації давнього архаїчного контексту. На думку О. Мельникової, у кінці X ст. на Русі та в Данії, в XI ст. у Швеції та Норвегії держави набували рис ранньофеодальних із усе очевиднішими виявами елементів феодального устрою³⁹. Спроби нормування полюддя чи вейцли, призначення осіб, відповідальних за їх збирання, надання кормлінь наближеним людям пов'язані із процесами об'єднання країни, формування державної території коли спроби нав'язати пересічному населенню чужу йому культову практику (“Одінічний” культ скандинавських воїнів; руську дружинну культову практику, культ Перуна, чи інших полянських богів та відповідні ритуали) неминуче наштовхувалися на рішучий опір. Ментальні настанови індивідів легше допускали постачання продуктів, зборів, податків у спеціально відведені місця чи міста, ніж організацію, проведення, участь у ритуальних трапезах, що мало б супроводжуватись виконанням “чужих”, нав'язаних культів. Саме комплекс таких обставин неминуче штовхнув правителів-об'єднувачів (князь Олег чи конунг Гаральд Прекрасноволосий та їхні наступники) до реформування

³⁹ Мельникова Е. А. К типологии становления государства в Северной и Восточной Европе (Постановка проблемы). *Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы. Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашута. Москва, 13-15 апреля 1992 г. Тезисы докладов.* Москва 1992, с. 41.

макрополюддя чи вейцли через їх десакралізацію. Таким чином поволі розривався чи переходив у іншу площину ритуальний зв'язок правителя з підданими.

Руські погости та скандинавські хусабу засновувалися уздовж шляхів сполучення, водночас за їх посередництвом правителі прагнули закріпити за собою глибинні райони підкореної території. Погости та хусабу утворювали мережу незалежних від традиційної племінної структури, підпорядкованих безпосередньо князеві / конунгу осередків центральної влади, що виконували фіскальні (податкові) та адміністративні функції. Кожен адміністративно-територіальний округ мав два центри, що репрезентували дві різні системи влади – центральну і місцеву на стадії протистояння (спалення древлянського Іскоростеня — Н. З.): нову королівську / князівську на стадії формування із зачатками державного управління (хусабу, погости) і місцеву, коріння якої сягали племінного устрою (туни, старі племінні центри племінних князівств)⁴⁰.

Порівняльний аналіз умов і особливостей виникнення, функціонування руських погостів та скандинавських хусабу, а також ранньодержавних інститутів полюддя і вейцли дозволяє констатувати типологічну близькість історичного розвитку давньоскандинавського та руського регіонів, паралельність і синхронність соціального й політичного процесів на Русі й у Скандинавських державах.

Zubashevskyy Nazariy. RUS' POGOSTS AND SCANDINAVIAN HUSABY IN THE CONTEXT OF EVOLUTIONAL CHANGES OF EARLY STATE INSTITUTIONS OF POLIUDIA AND VEIZLA

The article is devoted to the comparative analysis of typology of historical development concerning the systems of settlements of Scandinavian husaby and Rus' pogosts. Research of processes of formation and functioning of husaby and pogosts is carried out through the prism of finding out main features (regularities and phenomena) of processes of evolutionary system-structural-functional changes of early-state power institutions of Scandinavian veizla and Rus' poliudia. The results of this research confirm the typological

⁴⁰ Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. Формирование сети..., с. 70.

closeness of historical development of Ancient Scandinavian and Rus' regions, parallelness and synchronousness of processes of social and political development on Rus and in the Scandinavian countries.

Key words: 'husaby', 'pogost', 'vezla', 'poliudia'.